

PŁEĆ (260) *sb f*

e jasne.

sg N płeć (57). ◇ *G* płci (107). ◇ *D* płci (14). ◇ *A* płeć (60). ◇ *I* płcią (10). ◇ *L* płci (8). ◇ *V* płeć (1). ◇ *pl N* płci (1). ◇ *D* płciom (1). ◇ *A* płci (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Zespół istotnych cech decydujących o przynależności do określonego gatunku; natura, właściwości, skłonności; rodzaj; również osobnicy o tych właściwościach (zazwyczaj zbiorowo); sexus BartBydg, Vulg, Mącz, JanStat, Cn; complexio BartBydg, Mącz; dispositio, natura BartBydg; constitutio corporum Mącz; genus, secus, sexu Cn (210) : takye wlofy gdy łą czyenkye mąkkye znamyonuyą dobre obyczaye a dobrej plczy dobre przyrodzenye PatKaz III 120; BartBydg 32b, 143; FalZioł IV 42c; Ięczmienny chleb [...] ięfth nie zdrowy zwłażcza płci fubtilney. GlabGad G6, H5v [2 r.]; WróbŻołt ee3v; Sexus, Płeć/ Pokolenie/ Pogłowie/ Rodzay. Mącz 390c; A toć [gorączka] fye z niebączności ludzkiej przygadza: gdy gorącymi rzeczami gorącą płeć tym więcej zapalamy SienLek 28v; Ty miękczyłz fwą ofobą y młodość fpaniiałą/ Himenee káfkawy y płeć podfárzáló. SapEpit B3v; [Plec/ Sexus. In genit: plci. Volck Qqq4v].*

W charakterystycznych połączeniach: pięć gorąca, gruba, subtilna (2).

Wyrażenia: »płeć człowiecza, [człowiecza płeć]« (1): Rzekł mu [lwu] kmieć/ [...] Nie służećiem płci człowieczey/ Przyłączyć ku krwi zwierzęcey. BierEz 4v; [przez wszystkie przeczywnoszy człowyczey plczy, [...] ktore thy [...] dobrowolnye racziless czyerpyecz. ModlKobiet 13].

»niewieścia płeć« (2): Virgo aliquando significat, Świeża mocna niewieści płci biała głowá. Mącz 499a, 235d.

Szereg: »przyrodzenie, (abo) płeć« (2): Mącz 413b; kiedy żądza ięft/ iedz potráwy kthore baczyłz fwemu przyrodzeniu/ (ábo płci) godne/ álbo ktore małz zwyczáyne. SienLek 12v.

α. O pierwiastku ludzkim Chrystusa [w tym: czyja (13): G sb i pron (7), ai (6)] (14) : [Bóg obiáwion ięft w cieie: á to fye ftało w on czás wypełniony/ kiedy zełtał BOG Syná fwego/ który fye ftał płcią z niewiáfty BiałPos 91 (Linde).]

Zwrot: »przyjąć, wziąć płeć; przyjąć naturę płci« [szyk zmienny] (10:1;1): abouyem bog myal przyyącz naturą plczy yey [Maryjej] PatKaz II 20v; zwyecznołczy czyfta fyą ftała [Maryja] [...] przetho yfch z yey czyftołczy fyn bozy myal wzyącz człowyczą plec PatKaz II 22; [Syn Boży rzekł:] oczcze moy [...] chczą przyącz plec człowyczą y chczą umrzecz dla człouyeka PatKaz II 34, 30, 33, 39, 45v, 57v (11); [włzyal bog plec czyala mego. TekstyPol 147; ModlKobiet 4].

Wyrażenia: [»płeć ciała [ludzkiego]«: Sdrowas tisz gora wýbraną gdzie wsehchmocznosz [!] obležona [lege: oblezona] jest plczą cziała naszego. TekstyPol 147.]

»płeć człowiecza« [szyk 3:3] (6): O nyeflufzno by fynouy bozemu przyącz naturą plczy człowyczey znaruffoney mathky PatKaz II 70v, 22 [2 r.], 30, 34, 45v.

»płeć człowieczej natury« [szyk zmienny] (5): Sybylla [...] prorokouala rzekącz Ofstatecznego uyeku upokorzy fyą bog nauyfły, y przyymye plec człowyczey natury PatKaz II 57v, 30, 33, 39, 73.

a. *Zespół cech wyróżniających istoty męskie i żeńskie; także osobnicy danego rodzaju (przeważnie w funkcji coll.) (180)* : Poetowie mówiącz o bogach/ wielekroć iednę płęc miałto drugiey kładą/ y miełzaią wżytko pośpołu. *GórnDworz* X8.

Wyrażenie: »oboja płęc« (1): Epicoenum, Latine, Super commune, vel Promiscuum, Dwiemá poľpolite/ Nomen scilicet Substantivum, Oboyej płci/ ták fámcowi yáko y fámicy przifwoyte. *Mącz* 106b.

α. *O ludziach (177)* : *GlabGad* D7; *KromRozm III* F7; *KrowObr* 140v; [*biała głowa*] niechay thák táncuie/ iżby znác było/ niedużość iey/ y iákąś przyrodzoną pieřczotę/ tey płci bárzo przyřtoyną. *GórnDworz* X3v, V6v, T8v, V2, X8, Bb3; *BiałKat* 190v, 331; *Máryná S.* płęc zátáilá/ y do męřkiego kłařtoru z Oycem wřtápiłá. *SkarŻyw* 183 *marg*, 589; żeř iákimkolwiek vrzędem/ řtanem/ zabáwką/ y płcią opátrzony ieřt/ náyduie řię dárow Bożych nie máło/ ktoremi cię Pan BOg twoy zbogácił y ořláchcił. *LatHar* 674; *SarnStat* 569, 1252; Zdarz to miły Pan Bog teřz y tobie Byř był rowien Oycewřkiey oľobie. Wrodziłeř řię płcią [...] w niego/ Dał by to BOG byř teřz miał myřł iego. *RybWit* C2v.

płęc czyja [w tym: pron poss (10), G pron (1)] (11): *MiechGlab* 36; *BielKron* 312; A przetho ma [*dworna pani*] czytác: ma iáką muzykę przyřtoyną iey płci vmieć *GórnDworz* X4, Z8v; *KuczbKat* 320; Y to náłázłá v řiebie áby řię odzienim męřkim pokrywřzy/ płęc řwoię zátáilá *SkarŻyw* 13, 559, 581; Ani nieczyřci/ áni cudzoľoźnicy/ áni řprořnie plugáwi/ áni płci řwoiey nieprzyřtoynie vżywáiacy Bożego kroleřtwá otrzymac [!] mogá [*Vulg 1.Cor 6/10*]. *WerKaz* 300 [*przekład tego samego tekstu KuczbKat*]; *LatHar* 502; *GosłCast* 30.

W poľczeniu z zaimkiem nieokreřonym (uogólniającym lub przeczącym = wszyscy ludzie, ktokolwiek z ludzi, nikt) [w tym: wszy(s)tka (6), wszel(a)ka (5), kaźda (2); która(by)kolwiek (3), jakakolwiek (1); řadna (2)] (19): Duch řwięty [...] řadnemu řtanowi ludzkieму nie folguie/ ále wřzyřtkę płęc/ ziemią/ y řianem zowie *KrowObr* C2; niebęďdzie vřpřawieďliwioná z vtzynkow zakonnych řadna płęc Przed obliřnořcią iego *KrowObr* 56, 44, 70v, 89v, 242v; *Leop 2.Par* 31/19; *BielKron* 145v; *RejPosWstaw* 21v; *StryjKron* 577; Czyřli ná zátrácenie chceřz wzdác płęc wřzeláką? *GrabowSet* L2v; *KochFrag* 40; *LatHar* 457, 658; *SarnStat* 52, 347, 979, 1257; *ZbylPrzyg* B4.

W charakterystycznych poľczeniach: płęc mięřka, niepotęźna, roźna, uľomna; płęc zataić, przyrodzenie płci.

Przysłowia: A wřzak wieřł řtare przyřlowie Niezeyďdzie tey płczy [*tj. kobietom*] na mowie. *RejKup* k7v.

Milčzenie Pánieńřkiey płci náwięcey przyřtoyne *BielSjem* 16.

Wyrażenia: »wszelka płęc ludzka« = *ludzie* (1): Wyleię/ mowi Pan B. z Duchá mego/ ná wřzelką płęc ludzką *KrowObr* 89v.

»mdłá (*a. mgła*) płęc; mgłoć płci« [*o kobietach*] [*řzyk 5:2*] (6;1): [*Amazones*] odrzuciwřzy Mgłóřci řwey płci niewieřciey [*fragilitate sexus abiecta*], wiele ziem řobie podbiły *MiechGlab* 36; Čzemu wdowo [...] / Swá powieřcią mdłym żeńřkim płciám řřkodziřł *BielKom* G2; *BielKron* 114; O nie zwyćięźona ćierpliwořci/ [...] ktora ták mdłá á nie potęźną płęc pánieńřką męźną čzyni *SkarŻyw*

21; *StryjKron* 122; Y święci vpadáią/ [...] Niedziw/ iż płec náfzá mgła zá czáfem fzwánkuie. *GostCast* 30, 30.

»męska (a. mężczyńska) płec; [kto] męskiej (a. mężczyńskiej) płci« = *męczyzna (męczyźni), chłopiec; mas Mącz, Cn; masculus JanPrzyw, Cn; masculina proles JanPrzyw; sexus masculinus Vulg; sexus stirps a. virilis Mącz; homo, mascula a. virilis proles, sexus melior, vir Cn* [szyk 19:8] (18;9): *Murm* 45; *GlabGad* M; *Leop 2.Par* 31/19; *Mącz* 210c [3 r.], 390d, 498c; *KarnNap* A4; Aliż nákoniec dzieći płci męskiej/ zábijác bábom Sephorze y Phui Krol rofkázał *SkarŻyw* 477, 114, 120, 348, 478, 489; *KochJez* A4v; *KochEpit* A3; *KochWz* 135; *ReszPrz* 28; *PapUp* B3v; Vrzędnik ma tego ftrzedz co ná dworfką czeladz domowá przyftoi/ áby tego ze wsi/ áni męfka áni biála płec/ nie robiłá. *GostGosp* 16; *LatHar* 96, 679; *WysKaz kt*; po zelźciu náfzym z tego swiátá potomftwo náfze Męczyńfkiéy płci tylko/ á nie biálá głowę máią miéc y wziác fobie zá dziedzicá y potomká ná Królestwo *SarnStat* 881, 882 [2 r.]; [Glosy I nr 48/183].

»męska płec« = *męskość, bycie mężczyzną* [szyk 1:1] (2): *Virilitas, Męskość/ męska płec/ też męžność/ śmiałość. Mącz* 498c; *SkarŻyw* 211.

»niewieścia, żeńska, biála, biálej głowy, biálogłowska, panieńska płec; człek biálej płci; niewiasta ná płci« = *kobieta (kobiety); femina Mącz, Cn; sexus muliebris Mącz; proles feminea JanPrzyw; mulier, virgo Cn* [szyk 50:18] {20:20:18:4:2:2;1;1): *PatKaz II* 212; *KromRozm I* M4; *MurzNT* 73v; *BielKom kt*, G2; *GliczKsiąż* Pv; *GroicPorz* b2v, ffv, ff2, ii2v; [Piotr święty] Vftáwił áby káżdá płec żeńfka głowę závijałá/ gdy do kościołá idzye. *BielKron* 145v; dáliłmy onym siedmiá mężow [którzy nas przywiedli] trzech więźniow á czterzy żeńfkie płci *BielKron* 447, 55v, 56, 114, 311, 312 (9); *Mącz* 133a, 210c, 390d; *BialKat* 228v; *BielSat* L3v; *KarnNap* A4; Márynus brát náfz/ niewiáltá ieft ná płci. *SkarŻyw* 184, A3v, 14, 21, 114, 120 (12); *StryjKron* 122, 577; *KochJez* A4v; *KochEpit* A2v, A3; *KochWz* 135; *ReszPrz* 28; Nie noweć to fą rzeczy sieftrzyce namilfze/ Iż pogłowie żeńfkiéy płci rzádniefze/ cnotliwifze/ Niżli náfzy mężowie *BielSjem* 5; Zenobiá Księżná Pálmireńfka/ Wziáwifzy męfka osobę/ będący płec żeńfka/ Swoie nieprzyaciále wifzyftki zwyciężyłá *BielSjem* 8, 4, 16, 26; Biála płec/ y męczyzná/ y ktokolwiek żywie/ [...]: Pieśni wefołé wifzyfcy wefoło fpiéwaycie *PudlFr* 71; *ZawJeft* 22; *GostGosp* 16; *GrochKal* 7; *KochFrag* 40; [Syn Boży] Cierpiál od ftanow rozmáitych: od Pogan y od Zydow/ od męfkiéy y biálej płci *LatHar* 679, +4, 96, 218, 408, 487; TEńze Lódwik [...] pfuie lifty, które zábrianiá, áby płec biálejgłowy ná Królestwo nie byłá wybiérána. *SarnStat* 8, 882; *GostCast* 14, 22, 50; *PaxLiz* Bv; á ia dziwny ftroy widzę w tym tu kole Niewieściefy płci/ á żadney Polki tu nie baczę *ZbylPrzyg* A2, B4.

»niewieścia, panieńska, żeńska płec« = *kobiecość, bycie kobietą* [szyk 3:2] (3:1:1): *GlabGad* M; *MiechGlab* 36; prośiłá Páná Bogá/ áby dáł iednemu Káplánowi dar Duchá S. do kazánia/ [...] przez ktoregoby to/ czego iey niewieścia płec niedopusciłá fprawowác/ y duŕze do zbáwienia prowadzić mogłá. *SkarŻyw* 581, 559; *KlonKr* A3v.

»[kto] obojej, obojga płci; oboja płec« = *kobiety i mężczyźni; uterque sexus JanStat* (25:3:2): *GlabGad* M; *KromRozm I* Av; *BialKat* 226; *WujJud* 264v; *SkarJedn* 389; Poft ieft vfpokoienie duŕz náfzych/ [...] wifzyftki látá y płec oboię/ iáko iákim wieńcem zdoŕbi. *SkarŻyw* 92, 114, 429, 472; *StryjKron* 320; *LatHar* + +2, 202, 323; *SarnStat* 63, 113, 157, 349, 594 (14); Bo ná tym nawięcey

ieft/ włyftká všílnóć y moc iego [*Turka*]/ [...] dżiatki lepak co śliczniefze oboiey płci/ áby do fwego Bifurmánítwá/ y płoty beftialſkiej obrócáli *PowodPr* 9; *SkarKaz* 277a, 635b.

»klasztory oboiej płci [= *męskie i żeńskie*]« (1): [*Św. Romuald*] kłaſztorow wiele oboiey płci fundował/ y brácią oładził. *SkarŻyw* 574.

»oboja płec« = *pierwiastek męski i żeński* (1): Co widząc Theologowie pogáńfcy ftárzy/ że iedná lámá płec doſkonáłości w łobie mieć nie może/ przywłáſzcziáią oboię płec bogu *GórnDworz* X8.

»panieńska płec; [co] panieńskiej płci« = *panna, dziewczyna* [*szyk 4:4*] (7; 1): *GlabGad* A2; *WrobŻółtGlab* A4; *GroicPorz* z2; *BielKron* 55, 340v; Seiren, sirenis vel seirena, monstrum maris, pubetenus virgo, reliqua parte corporis deorsum piscis, Dżyw morski pánieńskiey płci z wierzchu/ od łpodku rybá. *Mącz* 396b; *SkarŻyw* 21; *BielSjem* 16.

»słaba płec; niewiasta słabej płci« [*określenie kobiety*]; *femina Cn* [*szyk 7:2*] (8;1): [*O zwalczaniu pokus przez św. Eufrozynę*] záwždy głowá iego [*szatana*] od oney łábey płci y kwiátá młodości zdeptána była *SkarŻyw* 14, A3v, 22, 479, 559 [2 r.]; *LatHar* 459, 470; A nie tylo mężowie/ ále y niewiáfty łábey płci/ [...] rády y zdrowia fwego odftępowáły [*dla ojczyzny*]. *SkarKazSej* 668b.

Szeregi: »płec i postać« (1): VAndá fwych przodkow łercem nie wydála, Choć płec pánieńfká y tez poftác miála. *KlonKr* A3v.

»płec i stan« (1): ilekolwiek rázow tżłowiek wólzelkiey płci/ y wólzelkiego ftanu/ będzie fie tą wodą kropił/ tylekroć ieden grzech powłzedni/ będzie łniego zgłádzon. *KrowObr* 70v.

Przen (1) :

Wyrażenie: »[co] płci niewieściej« (1): Wenus. Ieft planeta fortunny: ale mniej niżli Iowifz. Płci niewieściey/ ieft przyrodzenia zimnego a wilkie⁸⁰. *FalZioł* V 51v.

β. O rybie (1) :

Wyrażenie: »płec męska« (1): [*Węgorz*] fie rodzi zlílfkołci drugich węgorzy: gdyż nie ma roznołci w fwoгим rodzaju: ani płec męzka ani niewiełcia w nich może być poznana *FalZioł* IV 29d.

»płec niewiełcia« (1): *FalZioł* IV 29d cf »płec męska«.

2. Powierzchnia ciała ludzkiego, skóra (przede wszystkim twarzy) oraz jej wygląd kolor itp.; cera; color Miech, Mącz, Cn (50) : *PatKaz* III 119v [2 r.]; thą wodą [z nasieniem malonowym] day fie biały głowie vmyć kthora by miała flakhi na twarzy albo takie łnłze łzkaradołci y owłzem piękńną płec czyni licza *FalZioł* I 88b; Też mleko z czukrem częłto iedzone od białyh głow/ wyłfńia płec licza/ y włytkiego ciała. *FalZioł* V 88v, ‡2b, I 52b, 82b, II 10a, 11a (11); Czemu niewiáfty maia gładfzą płec y łubtelnieyfzą niżli mężowie. *GlabGad* A8v; TAtarzy [...] maia [...] thwarz łzyroká, á nos płáfkí/ płci łzpetney á łmiadey. *MiechGlab* 21; *LibMal* 1545/94v; *RejRozpr* G4; *BielKron* 134v; *Mącz* 3d, 458b; niekorym łye ná płec/ á owłzem ná lice/ pierśi/ ná brzuch/ y ná ręce/ piegi wielkie miotháią *SienLek* 112v, 28, 29v, 48, 79 [3 r.], 89v, 135, 136; *GórnDworz* E; *Oczko* 14v; *BielSjem* 2; *KochPieś* 22; *KochFrag* 21; *RybGęśli* C4v; *GoslCast* 26; *PaxLiz* D2v; [Łuski álbo otręby ze płci zganiać. *SienHerb* 349a (*Linde błędnie* 340)].

W porównaniach (2): *KochFr* 64; Pierśi łniegu łromotę/ pátrz/ iáko zádáią/ Náđ łnieg bielłzą dáłeko płec ná łssobie maia. *PudłFr* 70.

W charakterystycznych połączeniach: *pleć biała* (3), *chropawa*, *cienka*, *cudna* (3), *czarna*, *człowiecza* (2), *gładsza*, *głowna*, *młoda*, *piękna*, *rumiana* (3), *subtelna* (2), *szpetna a śmiada*, *wdzięczna na wejźrzeniu*; *pleć ciała*, *lica* (na licu) (3); *grubość*, *oszpacenie płci*; *na płci biała*, *rumiana*; *pleć cudną dawać*, *czyścić*, *dręczyć*, *gładzić* (2), *gładką* (lubieżną, piękną, wdzięczną) *czynić* (3), *odmiękczyć*, *pomazać*, *szpacić*, *wyjaśniać* (2); *pleć skazi się*, *żołknie*.

Zwrot: »płcią dobrze stać« = *mieć piękną cerę* (1): Otoż thedy człowyeek káždy gdy ma wołą zoftać oycem/ nych lie nye kwąpi ná byłą głowę/ ktoraby płcią álbo brwyámi dobrze ftálá/ ale coby była cnotliwa *GliczKsiąż* B8.

Wyrażenia: »grecka pleć« = *śniada cera* (1): [*Bolesław Krzywousty*] Był człowiek wzroftu śrzedniego/ greckiey płci *BielKron* 354.

»(nie)przyprawna pleć« (2): *Adulterinus color*, *Przิปrawna pleć*. *Cudność*. *Mącz* 3d; *Color verus corpus solidum*, *Nieprzyprawna pleć/ ciało swięże/ czyrftwe*. *Mącz* 489b.

»przyrodzona (prawa), czystego przyrodzenia pleć« = *nativus color Mącz* [szyk 2:1] (2:1): [*Maryja na skórze była barwy*] fceruona byaley czudney barzo to yeftł byala rummy ona bo y czudna yeftł ta plecz y barzo czyftego przyrodzenya *PatKaz III* 119; *Mącz* 241c; ná owę białogłowę [...] náder miło pátrzyć/ czo iá człowiek záftanie domá niefpłecioną/ niefzczefáną/ [...] áno v niej pleć przyrodzona/ [...] á z záplonienia pod čás przyftoyney/ y przyiemney bárwicżki *GórnDworz* G2.

»skorna pleć, skora na płci« (1:1): Niekthorym ludźiom pierzchnie fkorá ná płci *SienLek* 48v, 78v.

Szeregi: »pleć i barwa« (1): gdi by lie kto napił wody w ktoreyby wrzało to ziele [...]/ tedi daie czudną pleć y barwę takiemu człowiekowi *FalZioł* I 39b.

»pleć albo maść« (1): *nativus color*, *Przyrodzona prawa pleć álbo maść*. *Mącz* 241c.

»skora abo pleć« (1): *Skorá ábo pleć náłzá* [*Pellis nostra Vulg Thren* 5/10] iáko komin wypalona ieft/ od niewczáfu y głodu. *PowodPr* 10.

[Przen:

Wyrażenie: »ziemska pleć« = *powierzchnia ziemi*: Wiej Aeole szummy swymi, Przy ziemskiej płci różnorodnymi, Neptun niechaj koji morze, Gdy je Auster z gruntu orze. *RybWiersze* 91.]

a. [Wyrażenie: »pleć konieczna« = *napletek*, tj. *fałd skóry na końcu członka męskiego*: A obrzeżenie ciało napletku wáłzego (*marg*) Infzy nieobrzelką wykłádáią/ w słowieńskim/ pleć konieczna piŕze. (–) *BudBib Gen* 17/11.]

Synonimy: 1. *natura*, *pogłowie*, *przyrodzenie*, *rodzaj*; 2. *barwa*, *cera*, *maść*; a. *napletek*, *nieobrzezanie*, *nieobrzezka*, *obrzezanie*, *obrzezek*, *obrzezka*, *prepucyja*, *skoreczka*.